

Формування національної ідентичності в умовах сучасних викликів **КУПРІЙЧУК Василь, м. Житомир, Україна**

Національна ідентичність є однією із колективних ідентичностей, яка не може бути вродженою, тобто притаманною індивіду. Вона може формуватися, змінюватися та зникати під впливом різноманітних політичних, економічних і соціокультурних чинників. Особливо це стосується епохи глобалізації. Входження держав до складу наднаціональних утворень супроводжується поступовою зміною структури та ієрархії колективних ідентичностей, корекцією ціннісних і світоглядних установок людей, зміною знакових і смислових систем, зрушеннями на осі координат «свій – чужий – співвітчизник – брат» тощо [3].

Національна ідентичність вважається природною, загальною і найбільш стабільною підставою соціальності. Відтак, національна ідентичність спирається, на відміну від етнічної, на свідомий вибір і залежить від раціональних чинників – усвідомлення суб'єктом ідентифікації (особою, етнічною групою чи нацією) історичних, громадянських, політичних цінностей, що є вторинними щодо тих цінностей, які лежать в основі етнічної ідентифікації і які є, як правило, сталими, незмінними. Раціональний вибір при цьому може послуговуватися переосмисленими (в сенсі ідентифікаційних можливостей) культурними ідентитетами [4].

Учені виокремлюють п'ять найважливіших джерел національної ідентичності (ідентитетів нації):

- людські переконання, оскільки нація існує, якщо її члени визнають один одного як співвітчизників, а їхні спільні характеристики схожі і вони прагнуть продовжувати співіснування;
- спільне історичне минуле (причому як перемоги, так і поразки), а також спільні обов'язки та уявлення про спільне майбутнє;
- спільні дії (рішення, досягнення результатів), тобто дієва ідентичність;
- постійне проживання в одній країні, спільна батьківщина, держава;
- спільні характеристики, що об'єднуються поняттям “національного характеру”, спільної культури та спільних політичних принципів (демократія, верховенство закону тощо) [5].

Національна ідентичність – це сукупність ідей, поглядів та уявлень щодо інтересів своєї нації, засобів і шляхів забезпечення цих інтересів. Вона характеризується почуттям належності й відданості людей певній нації. Сутність цього поняття – складне переплетення вроджених і набутих рис, міфілогізованих уявлень і реальних образів. Національна ідентичність ґрунтується на певній системі рис – расових, культурних, психологічних (антропологічний тип, мова, релігійні вірування, традиційна обрядовість, звичаї) [6].

Як зазначав С. Гантінгтон, відчуття національної ідентичності може наростати та послаблюватися під впливом зовнішньої загрози, а ось сутність цієї ідентичності підвладна ваганням значно менше; вона формується набагато повільніше за характерні особливості того чи іншого народу, складається з багатьох соціальних, економічних і політичних трендів, що часто конфліктують між собою [19].

Одновимірний погляд на національну ідентичність як на набір постійних рис та ознак неприпустимий, оскільки дає неправильне розуміння цього динамічного феномена. Загальнонаціональна ідентичність за своєю суттю багатовимірна. Вона може охоплювати, але не скасовувати етнічну, культурну, професійну, статеву та інші види ідентичності. У той же час національна ідентичність може співіснувати з наднаціональною ідентичністю (європейською чи космополітичною).

Національна ідентичність з-поміж усіх інших колективних ідентичностей є най-

більш інтеграційною, такою, що чітко «вписує» індивіда в ту чи іншу національну спільноту. Інші типи колективної ідентичності – класова, родова, етнічна, релігійна – можуть накладатися на національну ідентичність або поєднуватися з нею [7]. Так, М. Бердяєв зазначав, що почувавши себе громадянином світу, людина не втрачає національного почуття, позаяк до космічного, всесвітнього життя людина долучається завдяки життю національному [1].

Як вважає британський професор Монтсеррат Гібернау, національна ідентичність неоціненна для індивідів, бо забезпечує їм чуття гідності, незважаючи на їх клас, стать, досягнення, статус і вік. Належачи до своєї нації, індивіди ідентифікують себе з нею і певною мірою вважають досягнення інших представників своєї нації за власні. Саме завдяки ідентифікації з нацією скінченне життя індивідів трансцендується, а націю починають шанувати, наче вищу цінність [8].

Отже, національна ідентичність – домінуюча у системі колективних ідентичностей, оскільки інші типи ідентичностей можуть накладатися або поєднуватися із нею. Вона є здатністю особистості чи групи ототожнювати себе з великою національною спільнотою, її символами та цінностями, історією та культурою, державними інституціями, національними інтересами.

Найголовнішими рисами національної ідентичності за Е. Д. Смітом є: історична територія, або рідний край; спільні міфи та історична пам'ять; спільна масова, громадська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території [9].

Національна ідентичність є динамічною в історичному та соціальному сенсі категорією. Вона, як зазначає Т. Кузьо, завжди перебуває у процесі зміни, адаптації та формування. І тому її слід аналізувати і в історичній ретроспективі, й перспективі на майбутнє [13].

Виділяють два основні типи національної ідентичності:

а) західну, що є переважно громадянсько-національною ідентичністю, тобто характеризується також як ідентичність рівноправних громадян своєї держави. Це історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія [9];

б) східну, яка наближається радше до етнічної ідентичності, а її визначальною рисою є спільне походження та рідна культура.

В Україні на сьогоднішній день переважає східна модель національної ідентичності. Такі вчені, як Ернст Гелнер та Джек Снайдер пояснюють це недосконалістю, а подекуди й нерозвиненістю демократичних громадянських та владно-політичних інститутів.

Повністю погоджуємося з Н. Пелагешою, що українська національна ідентичність знаходиться на стадії становлення та проходить етап, який розвинені європейські держави-нації минули в період модерну. Для більшості з них він завершився створенням сталої національної ідентичності. Що стосується української ідентичності, то вона й досі є «незавершеним проектом» [3].

Нині, на думку Л.Чупрія, цей процес в Україні стримується певним конфліктом ідентичностей, що спричинений:

- проблемами у формуванні вітчизняної національної самосвідомості, пов'язаними з переходом від етнічного до соціально-політичного принципу її утвердження;
- наявністю елементів пострадянської ідентичності;
- досить сильними позиціями регіональних субідентичностей, що мають різні ціннісні домінанти [19].

Українська ідентичність «утримує» в собі суттєві відмінності уявлень про історичне минуле країни, які визначають сьогоdnішній образ нації та держави і специфіку їх сприйняття громадянами. Як пише В. Середа, «реконструкція структури історичної ідентичності, зокрема її трьох основних компонентів (календарних свят, історичних осіб і головних періодів та подій), засвідчила, що інституціоналізація історичної пам'яті й історичної ідентичності великою мірою пов'язана з регіональним досвідом. Донецьк і Львів досі не мають виробленого спільного бачення національного минулого, яке сприймали б обидва регіони» [14].

Дослідник В. Пироженко, зі свого боку, виділяє також такі джерела загроз у сфері формування загальнонаціональної ідентичності:

- неповний набір ідентичностей (населення чи його певні групи мають етнічну або регіональну, але не мають національної ідентичності тощо);
- криза ознак ідентичності, що полягає у відсутності або знеціненні серед певної категорії населення конкретних ознак, навколо яких мала б формуватися певна ідентичність;
- неадекватні цілям, національним інтересам чи інтересам державної політики способи утвердження ідентичності (насильницько-адміністративні чи репресивні) [15].

Трагічні та героїчні події 2014-2015 років висвітлили важливу рису національної ідентичності українців: наша історія, на яку всі звикли нарікати, дає нам не тільки негативні, а й позитивні уроки, містить зразки, варті наслідування: спонтанної демократичної творчості народу, народного волевиявлення і самозахисту. Як стверджують прихильники історичного неоінституціоналізму, ці зразки мають здатність до відтворення, і за нових умов – інформаційного, глобалізованого, постмодерного суспільства – вони можуть дати інший ефект, ніж це було в минулому. Революція гідності сприяла поновленню розірваної ниточки української історії, відновленню тих національних традицій, які здатні подолати надзвичайно важку спадщину недавнього тоталітарного минулого і створити оригінальні форми функціонування демократичних інституцій, прийнятних і придатних для функціонування в умовах постмодерного суспільства [16].

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України, завдяки бурхливому та стрімкому розвитку самоорганізації суспільства у відстоюванні своїх прав, масовому волонтерському рухові, що засвідчив встановлений психологічний зв'язок громадян із державою, їх самоідентифікації як повноправних членів єдиної загальноукраїнської спільноти, виразників національних інтересів своєї держави – породила нову матрицю націєтворення в Україні. Це детермінує вимоги суспільства до державної політики в цій сфері: критичний запит на соціальну справедливість, категоричне відторгнення олігархічної системи, яка контролює ЗМІ, політичні партії, їх парламентські фракції та групи, правоохоронні та судові органи, а також органи виконавчої влади [17].

Для України особливо актуальною залишається саме етнокультурна консолідація суспільства, яка поєднує елементи національної, етнічної та культурної консолідації. Україна належить до держав поліетнічним складом населення зі складною історичною спадщиною та суттєвими регіональними, культурними, мовними, етнічними відмінностями. Підставою виокремлення різних ідентичностей на теренах України є, на погляд М. Степико, різновекторність, а часом і протилежність геополітичних, релігійних, мовних, електоральних орієнтацій громадян України, які мають чіткий регіональний розподіл [3].

Причини деконсолідації та розколу українського суспільства є наслідком, з од-

ного боку, об'єктивних культурно-історичних умов, а з іншого – політико-правових: неузгодженості, недостатнього законодавчого забезпечення етнокультурної консолідації. Ігнорування цього напрямку державної політики є однією з причин анексії Автономної Республіки Крим, більшість населення якої традиційно орієнтувалася на сусідню державу і була мало залучена до загальноукраїнського дискурсу, та сепаратистського конфлікту на території Донбасу з подальшим повномасштабним вторгненням росії, де традиційно проживає значна кількість російськомовних громадян, у свідомості яких протягом останніх десятиліть формувалася ідея про їх особливий статус в українській нації [4].

Особливості сучасного етапу формування національної ідентичності в Україні зумовлюються, з одного боку, потребою реалізації ідеї нації на основі цінностей українства, з іншого – необхідністю реалізації соціально-економічних інтересів громадян безвідносно до їх станової, етнічної, релігійної та політичної визначеності. У цьому контексті зауважив І. Дзюба, об'єднувати людей зараз можна хіба що доволі добробуту [18].

Впливаючи на життєдіяльність національної спільноти, національна ідентичність в умовах незалежної держави здійснює функції, котрі поділяють на внутрішні й зовнішні.

До зовнішніх функцій належать:

- *територіальна* (демаркаційна). Нації «визначають свій певний соціальний простір і демаркують історичну територію», захищаючи її від «зовнішніх ворогів»;
- *політична*. Легітимізує запроваджені державою та її інститутами єдині юридичні права та обов'язки для громадян, які відображають правничі звичаї нації. Ця функція здатна сприяти стабілізації або, навпаки, розхитуванню політичної системи держави, яка є індикатором національної волі та національного інтересу;
- *економічна*. Виробляє єдиний поділ праці, сприяє пересуванню товарів та робочої сили, розподілу ресурсів між членами нації в межах батьківщини;
- *зовнішньоекономічна*. Напрямок вектору зовнішньоекономічної політики держави визначають ідентифікаційні практики соціуму;
- *цивілізаційна*. Відповідно до самоідентифікації нації суспільство ототожнює себе з певною цивілізацією;
- *геополітична*. Враховуючи ідентифікаційні орієнтації, визначає стратегію зовнішньополітичних відносин зі світовою спільнотою;
- *представницька*. Виражаючи та акумулюючи національні інтереси й інтереси різних етнічних і соціальних груп, представляє націю як суб'єкта політичних процесів, міжнародних відносин;
- *контрольна*. Усвідомлюючи себе як іманентну цілісність суспільство встановлює контроль над земельними, водними, лісовими, рекреаційними, паливними, а також людськими ресурсами [9].

Внутрішніми функціями є:

- *консолідаційна*. Об'єднання суспільства навколо спільних цінностей та ідеалів;
- *соціалізаційна*. Налагодження та розширення соціальних зв'язків та соціальних відносин між індивідами та класами, тобто різними елементами соціальної структури;
- *визначальна*. Сприяння самовизначенню та самореалізації як окремого індивіда, так і будь-якої соціальної групи в межах колективної свідомості національної спільноти;
- *ціннісна*. Спільні цінності спрямовують людей на певний спосіб поведінки, умови життєдіяльності, є мотиваційною основою вчинків, дій, інтересів і бажань;

- *інтеграційна*. Реалізується на міжетнічному рівні, сприяючи взаємопроникненню, взаємозближенню різних етносів між собою, виробленню певних культурних архетипів;

- *індикативна*. Національна ідентичність виступає своєрідним індикатором громадянської злагоди, згуртованості, громадської думки, настроїв, що панують у суспільстві [19].

Отже, держава, перебуваючи в діалектичній єдності з національною ідентичністю, конститує феномен національної держави, є юридичним оформленням національної спільноти, що репрезентує ціннісні орієнтації громадян, та, використовуючи регуляторні механізми, є потужним чинником формування спільної ідентифікації соціуму.

Література:

1. Чупрій Л. Формування української національної ідентичності - запорука єдності української нації. URL: <http://volianarodu.org.ua/uk/Strategiya-dlya-Ukrajiny/Formuvannya-ukrajinskoji-natsionalnoji-identychnosti-zaporuka-yednosti-ukrajinskoji-natsiji>.

2. Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: експертна доп. К. : Славутич-Дельфін, 2007. С. 19.

3. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. К. : НІСД, 2011. 336 с.

4. Політико-правові механізми формування національної ідентичності населення Донбасу: Наукова записка / Кресіна І.О. (керівник авт. кол.), Шемшученко Ю.С., Горбатенко В.П., Лойко Л.І., Кресін О.В., Стойко О.М. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 116 с.

5. Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності : навч. посібник / кол. авторів; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скринник. К. : УБС НБУ, 2015. 609 с.

6. Малий етнополітичний словник. К., 2005. 288 с.

7. Козловець М. А. Теоретичні засади дослідження формування української національної ідентичності. Філософія. 2012. № 2 (82). С. 44–48.

8. Гібернау М. Ідентичність націй. К. : Темпора, 2012. 304 с.

9. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. К. : Основи, 1994. 224 с.

10. Дослідження: головна ознака національної ідентичності – мова людини. URL: <http://language-policy.info/2017/02/mova-oznaka-natsionalnoji-identychnosti/>.

11. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році”. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/analit_dopovid_POSLANNY

12. Українці підтримують зміцнення позицій української мови, але в багатьох сферах і далі домінує російська. URL: <http://dobrovol.org/article/353/>.

13. Kuzio T. The National Factor in Ukraine's Quadruple Transition Contemporary Politics. Vol. 6. No. 2 (June). 2000. P. 147-149.

14. Середа В. Регіональні виміри українського соціуму: історичне минуле і національні ідентичності. Агора. Україна – регіональний вимір. Вип. 3. К. : ТОВ СтілоС, 2006. С. 34.

15. Пироженко В. О. Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем. Стратегічна панорама. №2, 2005. С. 27–35.

16. Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності : навч. посібник / кол. авторів ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук,

проф. З. Е. Скринник. К.: УБС НБУ, 2015. 609 с. URL: http://pidruchniki.com/76957/kulturologiya/ukrayinska_lyudina_v_yevropeyskom

17. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р. Центр Разумкова. К., 2017. 94 с.

18. Лаврій Б. Феномен мультикультуралізму українського суспільства та проблема національної ідентичності. URL: http://ukrconf.fl.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/12/61._Lavriy_Bohdan.pdf.

19. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти : монографія / В.П.Трощинський, В.А.Скуратівський, Н.П.Ярош та ін.; за заг. ред. В.П.Трощинського. Київ: НАДУ, 2018. 256 с.